

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
National Human Rights Commission, Nepal
केन्द्रीय कार्यालय Central Office
हरिहर भवन, ललितपुर, Harihar Bhawan, Lalitpur

प.सं.

च. नं.

मिति: २०६९/१/५

सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यू

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय

सिंहदरवार, काठमाण्डौ, नेपाल ।

विषय: सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग र वेपत्ता आयोग सम्बन्धमा ।

सम्माननीय महोदय,

एकीकृत ने.क.पा.माओवादीको जनसेनाको नेपाली सेनामा समायोजनले शान्ति प्रक्रियाको एउटा महत्वपूर्ण पाटो सफलतापूर्वक सम्पादन हुनु र निर्धारित समय भित्रै संविधान ल्याउन राजनीतिक वृत्तमा सतर्कता देखिनु निश्चय पनि राष्ट्रका लागि शुभ-संकेतहरू हुन् । त्यसका लागि तपाईंको नेतृत्वको वर्तमान नेपाल सरकारको भूमिका प्रशंसनीय रहँदै आएको छ । यी प्रयासहरू नेपालको शान्ति र संविधान निर्माणको साथै मानव अधिकार, सुशासन र लोकतन्त्रको लागि कोसेढुंगा सावित हुनेछन् भन्ने मैले विश्वास लिएको छु ।

शान्ति-प्रक्रियाका अन्य पाटाहरू सम्बन्धमा पनि तत्काल तपाईंको नेतृत्वको नेपाल सरकारले देखाएको सकृयताको उदाहरण उच्चस्तरीय सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग सम्बन्धी विधेयकको मस्यौदा पनि हो । वि.सं.२०६४ साल देखि सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग एवं वेपत्ता नागरिक सम्बन्धी छानवीन आयोगको विषयमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले पहल गर्दै आएकोले यस विषयमा यस आयोगको ध्यान आकर्षित हुनु स्वभाविक छ । यद्यपि, तपाईंको नेतृत्वको सरकारले तत्काल यस विषयमा के कस्तो गर्दैछ ? के कस्तो खालको विधेयक पारित गराउने चेष्टामा छ ? भन्ने कुरामा यो आयोग अझै अनभिज्ञ छ । यस अधिका सरकारले भने पहिलेका मस्यौदा तयारीका क्रममा यस आयोगसँग पनि सम्पर्क राख्ने गरेको कुरा सम्माननीयज्यूलाई अवगत गराउन चाहन्छु ।

अहिलेको विश्वमा आन्तरिक द्वन्द्वहरू पछिको संक्रमणकालीन अवस्थामा विभिन्न मुलुकमा स्थापना गरिँदै आएका सत्यनिरुपण तथा मेलमिलाप आयोग, वेपत्ता नागरिक छानवीन आयोगहरूका आफ्नै विशेषताहरू छन् । यसलाई नकार्न सकिँदैन होला । हामी कहाँ विस्तृत शान्ति सम्झौताले नै ती आयोगहरूको परिकल्पना गरेको भएपनि शान्ति सम्झौताको लगत्तैपछि ती आयोगहरूको स्थापना हुन नसक्नुले कतिपय सत्य-तथ्यहरू समयको गर्तमा हराउन सक्छन् । यसले गर्दा न्यायको खोजीमा रहेका पीडित र

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

National Human Rights Commission, Nepal

केन्द्रीय कार्यालय Central Office
हरिहर भवन, ललितपुर, Harihar Bhawan, Lalitpur

तिनका परिवारहरु अन्याय भित्रै विस्मृत हुन सक्दछन् । कतिपय घटनाहरुलाई पूरै दबाउन चाहने तत्वहरु सफल पनि हुन सक्छन् र यसले गर्दा आयोगको उपयोगितामा नै द्वास आउन सक्दछ । तथापि, ती आयोगहरु ढिलै भएपनि सबल, सशक्त र सक्षम कानूनी ढाँचामा आउनसके संतोष गर्न सकिने केही ठाउँ रहने नै छ ।

विगतमा द्वन्द्वमा विभक्त नेपाली समाज केहि सरकारपट्टि त केहि विद्रोही ने.क.पा. माओवादीपट्टि, अनि कोही तात्कालीन राजा र सरकारको विरुद्ध आन्दोलनरत दलहरुपट्टि रहे । यस्ता द्वन्द्वरत दुवैपक्षबाट मारिएका, अपराधमा परेका, यातना दिइएका, वेपत्ता पारिएका, विस्थापित गराइएका, सम्पति कब्जा गरिएका इत्यादी हजारौं पीडित व्यक्ति, तिनका परिवार र तिनका पीडकहरु एउटै राष्ट्रमा, समाजमा रहेर यदाकदा एउटै नियति भोग्नु, व्यहोर्नु पर्ने बाध्यता आजको यथार्तता छ । तसर्थ, त्यस्ता पीडित र पीडकबीच विनामेलमिलाप एक अर्काप्रतिको द्वेष र आशंका, एकअर्काको भयत्रास, असुरक्षा र अविश्वासको वातावरणमा कोही पनि शान्तिको सास फेर्न र निर्धक्कसँग बाँच्न सक्ने स्थिति रहँदैन र अहिले पनि छैन । तसर्थ द्वन्द्व-पीडित परिवार र पीडकहरु विचको द्वेषयुक्त भावनात्मक फाटो हटाउने तथा विश्वास र सम्बन्धको नयाँ स्वरूप पुनर्निर्माण गर्ने प्रयोजनका लागि सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग, वेपत्ता नागरिक छानविन आयोग, शान्ति समितिहरु जस्ता संयन्त्रहरु स्थापित हुनुको आफ्नै उपयोगिता र औचित्य रहन्छ नै ।

द्वन्द्वकालमा भएको मानव अधिकार हनन् सम्बन्धमा, पीडितको भावपूर्ण वृत्तान्त, पीडकको विशेष स्थिति र परिवेशमा भएका मानव अधिकार हनन्का स्पष्टोक्ति, त्यसप्रतिको क्षोभ र पश्चातापको अभिव्यक्ति, ती तथ्यहरु उजागर गरी राज्यद्वारा सत्यतथ्यको स्वीकारोक्तिको साथै त्यसको पुनरावृत्तिकाविरुद्ध प्रत्याभूति प्रदान गर्नु, यी कुराहरुको साथसाथै पीडित र पीडित परिवारलाई क्षतिपूर्ति, परिपूरण इत्यादिले द्वन्द्वको आघात, वेदना पीडामाथिको अनुभूतिलाई केहि हलुको बनाउँछ । साथै यसले गर्दा पीडित र पीडित परिवारलाई केहि बिर्सन र क्षमा गर्न सक्ने बल प्रदान गर्दछ भन्ने विश्वास गरिन्छ । सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग यस कार्यका लागि विशिष्ट संयन्त्रको रुपमा हुने गरेकोले त्यस्तो आयोगको प्रमुख भूमिका रहन्छ भन्ने कुरा सर्वविदित छ ।

तर द्वन्द्वको प्रहार पीडित व्यक्ति वा परिवार वा निजको आफन्तसम्म मात्र सीमित नरहने र यस्को प्रभाव र परिणाम वृत्तीय रुपमा सर्वत्र विस्तारित हुने स्पष्ट छ । द्वन्द्वबाट प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपले पीडित विभिन्न राजनीतिक आस्थामा विभाजित हुन पुगेका विभिन्न समाज र सम्प्रदाय, प्रादेशिक, जातीय, वर्गीय परिवेशका नेपाली जनताहरुमा पनि परस्पर समझदारी, सद्भाव र मेलमिलापको वातावरण समयमा नै बन्न जरुरी हुन्छ । यही हुननसकेको कारण नै आज जातीय, वर्गीय, साम्प्रदायिक र प्रादेशिक विभाजनकारी शक्तिहरु उम्रन र हुर्कन पाएका छन् । त्यसले राष्ट्रको अखण्डता र सार्वभौमिकतालाई चुनौति दिनेसम्मको स्थिति यदाकदा देखिन्छ । तसर्थ, राष्ट्रिय मेलमिलापदेखि सामाजिक, जातीय, वर्गीय, मेलमिलापसमेतलाई समेट्न सक्ने गरी प्रस्तावित सत्यनिरुपण तथा

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

National Human Rights Commission, Nepal

केन्द्रीय कार्यालय Central Office
हरिहर भवन, ललितपुर, Harihar Bhawan, Lalitpur

मेलमिलाप आयोगको खुकुलो, विस्तृत र सक्षम अधिकार सहित अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डवमोजिमको कार्यक्षेत्र हुनु आवश्यक छ ।

निश्चय पनि, शान्ति र मेलमिलापको जिम्मेवारी सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग एकलैले बहन गर्न सक्दैन । विगतमा स्थापना भएका स्थानीयतहका शान्ति समितिहरूबाट अपेक्षितरूपमा प्रभावकारी भूमिका निर्वाह हुन नसकेकोले स्थानीयस्तरका ती शान्ति समितिहरूको संरचनामा आवश्यक फेरबदल गरी तिनीहरूको कार्यक्षेत्र र कार्यपद्धतिलाई परिमार्जन गरेमा मात्र त्यस्ता समितिहरू सफल बन्ने स्वतः स्पष्ट भएको छ । त्यस्तै, द्वन्द पीडितहरूलाई परिपूरण वा क्षतिपूर्ति निर्धारण र वितरणको कानूनी व्यवस्था स्पष्ट र पारदर्शी हुनुको साथै स्थापित मापदण्डहरू सहितको परिपूरण र क्षतिपूर्ति समितिको संरचना पनि जरुरी छ । विगतदेखि अहिलेसम्म परिपूरण र क्षतिपूर्ति वितरणका नाममा सत्ता चलाउने राजनीतिक दलहरूले आ-आफ्नो हिसावले केही द्वन्द-पीडितहरूलाई त केही आफ्नो राजनीतिक आस्थासँग सम्बन्धित विवादास्पद व्यक्तिहरूलाई द्वन्द-पीडित भनी परिपूरण र क्षतिपूर्ति वितरण भएको अनुमान पनि नागरिक समाजबाट गर्ने गरिएको छ । समयान्तरमा यसको सही जाँच हुनेनै छ । जे भएपनि, यस्ता कमी कमजोरीहरूको स्वीकृति नरहने गरी व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

सत्य निरूपण तथा मेल मिलाप आयोगको उपरोक्त उपयोगिता र यसले - मानव अधिकार, कानूनको शासन र लोकतन्त्रका लागि सुदृढ आधार खडा गर्न सक्ने, एउटा सभ्य संस्कृति र संस्कार निर्माण गरी विश्व समुदायसँग तादात्म्यता स्थापित गर्ने कुरालाई दृष्टि गर्दै यसको अवाञ्छित प्रयोगप्रति यो आयोग सर्तक रहेको छ । शान्ति प्रकृया र मेलमिलापको नाउँमा यदाकदा यस्ता सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग प्रायोजित राजनीतिक औजारको रूपमा मानव अधिकारका विषयमा धुलित छवि भएका राजनीतिक दल वा सरकारद्वारा उपरी आवरणको लागि पनि स्थापित गर्ने गरिन्छ । द्वन्दकालमा अथवा त्यसपछि आफ्नो पक्षबाट भएका मानव अधिकार हनन्का घटना वा मुद्दाहरू ओभेलमा पार्ने गरी छुट्टै व्यवस्थापन गरिसकेपछि अथवा त्यस्तो सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको माध्यमबाट पञ्छाउने गरी कार्यक्षेत्र वा कार्यविधिगत अपवाद श्रृजना गर्ने कार्यहरू पनि यस्ता राजनीतिक दल वा सरकारबाट हुन सक्छन् । यस्तो स्थितिमा त्यस्तो सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग, त्यस आयोगको काम कारवाहीप्रति राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा आस्था, विश्वास आर्जन गर्ने सम्भावना न्यून रहन्छ ।

यी कुराको अतिरिक्त प्रस्तावित विधेयकका अन्य आवश्यकता सम्बन्धमा यस आयोगले पटक पटक आफ्नो धारणा स्पष्ट गरिसकेकै छ । संक्षेपमा प्रस्तावित सत्य-तथ्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग स्वतन्त्र र निष्पक्ष हुनुपर्छ । त्यसमा चयन गरिने पदाधिकारीहरूको नियुक्ति सेवाका शर्त र वर्खास्तगी, आयोगको स्वतन्त्रता अनुकुल हुनुपर्छ ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

National Human Rights Commission, Nepal

केन्द्रीय कार्यालय Central Office
हरिहर भवन, ललितपुर, Harihar Bhawan, Lalitpur

त्यसका कार्यक्षेत्र र अधिकार विस्तृत हुनुपर्छ – तर मानवताविरुद्ध र मानवअधिकारका गंभीर अपराधमा क्षमादान दिने वा सिफारिश गर्ने अधिकार यसलाई हुनुहुन्न, यसको कार्यावधि धेरै लामो वा धेरै छोटो पनि हुनुहुन्न तर सुम्पिएको कार्यको लागि पर्याप्त भने हुनुपर्छ, यसका पदाधिकारी, कर्मचारी एवं सहयोग गर्ने पीडित, साक्षी, परामर्शदाताको सुरक्षाको व्यवस्था राज्यद्वारा हुनुपर्छ, यसको प्रतिवेदन प्रतिनिधि सभामा पेश हुनुपर्दछ र सार्वजनिक पनि गरिनु पर्दछ । ती प्रतिवेदनहरूमा उल्लेखित सुझाव कार्यान्वयनको ठोस कानुनी व्यवस्था हुनु पर्छ इत्यादि ।

अन्त्यमा, प्रस्तावित आयोगको सम्वन्धमा नेपाल सरकारद्वारा तयार गरिएको विधेयकको अन्तिम मस्यौदा प्रमुख राजनीतिक दलहरूको सहमतिको विषय मात्र होइन । मानव अधिकारवादी, नागरिक समाज, द्वन्द-पीडित समाज, सञ्चारकर्मी जस्ता सरोकारवालाहरू समक्ष ल्याएर एक पटक सबै सरोकारवालाहरू बीच छलफल र प्रतिक्रिया लिनु पनि उपयोगी नै हुन्छ । यसअघि ४ वर्ष पहिले तत्कालीन मस्यौदामा केहि संवाद भएपनि वर्तमान मस्यौदामा भएका परिवर्तनहरूको जानकारी यस आयोगलाई समेत छैन ।

यद्यपि, वर्तमान मस्यौदामा तात्त्विक परिवर्तन भएकाछन् र सरोकारवालाहरूसँग छलफल र परामर्शको आवश्यकता देखिन्छन् भने यस आयोगबाट समेत सुझाव संकलन गर्न सकिने कुरा समेत विनम्र अनुरोध गर्दछु ।

धन्यवाद ।

भवदीय,

(केदारनाथ उपाध्याय)

अध्यक्ष